

תולדות בתי הדפוס העבריים בליוורנו

חלק ב

דפוס המאה הי"ט

א. דפוס משפחת סעדון (Sadun)

תקס"ו—תקפ"ח

בשלושים השנים הראשונות של המאה הי"ט, אנו מוצאים מדפיסים רבים השייכים למשפחה זו: דניאל סעדון (תקס"ו—תקס"ט) ואחיו שמואל סעדון (תקע"ח—תקפ"ט) ושותפם הוא מולכו (Molco) (תקפ"ט—תקפ"ד). נחמן סעדון (תקפ"ג—תקפ"ח); יהודה יוסף חיים ואליעזר רפאל סעדון (תקס"ו—תקפ"ח). כפי שמתברר ברשימה הכרונולוגית דלהלן, אין בתי-הדפוס באים זה אחר זה, אלא מצויים זה בצד זה באותה תקופה לעתים תכופות. ואלה פרסומי בני משפחת סעדון:

1. פ' ליל הושענא רבא. תקס"ו. דניאל ושמואל סעדון.
2. מלחמת מצוה. (דינים). לאליעזר בן שמואל מאבילה תקס"ו. דניאל ושמואל סעדון.
3. שבת של מי. (חידושים). לשבתי סיניגליה תקס"ז. דניאל ושמואל סעדון.
4. הגדה ש"ף עם תרגום ספרדי באותיות עבריות ותמונות. תקס"ז. שמואל סעדון.
5. דעת-קדושים. לדוד בן אהרן הכהן. על „שולחן-ערוך". תקס"ט. דניאל ושמואל סעדון.
6. הגש"ף (הגדה של פסח) עם לשון חכמים. תקס"ט. דניאל ושמואל סעדון.
7. חק לישראל (מהר"ד). תקע"ח. שמואל סעדון.
8. מזמור לדוד. (חדושים). לדוד פארדו, תקע"ח. שמואל סעדון.
9. שו"ת רדב"ז עם שו"ת מן השמים. תקע"ח. שמואל סעדון.
10. תוספות רבינו פרץ על בבא בתרא (י"ל ע"י שלמה אברהם ועננו). תקע"ט. שמואל סעדון.
11. נתיב חיים. לנחנאל ויל. תק"פ. שמואל סעדון.
12. חמדת ישראל. לישראל נחמן דרוהביצ'ר. פרוש לקהלת. תק"פ. שמואל סעדון.
13. פ' ליל הושענא רבא עם פ' ז' באדר. תק"פ. שמואל סעדון.
14. זמרת הארץ. יעקב בן חי בירב. תק"פ. סעדון ומולכו.
15. מחזור ליי"ן. עם תרגום מאת אלעזר עמנואל אוטולנגי תקפ"א. סעדון ומולכו.
16. בן הא הא. לדוד הכהן. על המקרא (ב' כרכים). תקפ"א. סעדון ומולכו.
17. נשאו קול מגיד דוד. ליוסף דוד איאש. תקפ"א. סעדון ומולכו.
18. רנה ותפלה. סדור. תקפ"ג. נחמן סעדון.
19. כתובים. תקפ"ד. נחמן סעדון.
20. תפלות יקב. לאברהם בלהאס. (חדושים). תקפ"ד. סעדון ומולכו.
21. פני הבית עם יושבי אהלים. לאברהם ענתיבי. תקפ"ה. נחמן סעדון.
22. הגדה ש"ף. עם תמונות. תקפ"ה. נחמן סעדון.

23. בית תפלה יקרא. סדר-תפלה איטליאני. תקפ"ה. נחמן סעדון.
24. צמח דוד. לדוד נגר. (חדושים). תקפ"ז. יהודה יוסף חיים ואליעזר רפאל סעדון.
25. דברי דוד. לדוד בן זמרה (פסקי דינים). תקפ"ח. יהודה יוסף חיים ואליעזר רפאל סעדון.
26. ס' ק"ש על המטה. תקפ"ח. נחמן סעדון.

ב. דפוס יעקב ארובאס (Jacob Arobas)

- הפעילות הרבה ביותר של דפוס זה התפתחה דוקא בתקופה בה פסקו פרסומיהם של האחים דניאל ושמואל סעדון (תקס"ט—תקע"ח).
ואלה הספרים החשובים ביותר של דפוס זה:
1. מזבח כפרה. חדושי הרמב"ן על „חולין". תקע"ע.
  2. פסקי ריקנאטי האחרונים. ליעקב חי ריקנאטי. תקע"ג.
  3. פתח עינים. לבן-ציון רפאל הכהן פריצי (Frizzi). ב' כרכים. תקע"ה.
  4. זהר עה"ת (= על התורה). מהר" חדשה עם רש"י, מראי מקומות לטכסט והגהות אחדות של האר"י ו"ל. תקע"ה.
  5. אשר הנחלים. תקפ"א.

ג. דפוס הרב יעקב טוביאנה (תקפ"א—תקצ"ח) ובנו משה-ישועה (תר"ב)

- הרב יעקב טוביאנה היה שותף במשך תקופה קצרה לידידיה ולעמנואל פיאצה (Piazza), אשר ספרם היחיד שהדפיסו לפי מיטב ידיעתנו הוא „הלולא רבא" (למוד לל"ג בעמר) תקע"ח—תקע"ט.
ואלה הספרים שנדפסו בדפוס י. טוביאנה:
1. זכות אבות. ליצחק אטיא. תקפ"א.
  2. רוב דגן. ליצחק אטיא. תקפ"ג.
  3. משרת משה. ליצחק אטיא. תקפ"ג.
  4. משמרת הקרש. לחסדאי אלמושנינו. תקפ"ה.
  5. חפר אל. לחסדאי אלמושנינו. תקפ"ו.
  6. חיי אברהם. לאברהם חלפון (או כלפון — Calfon). תקפ"ו.
  7. דבק טוב. תקפ"ו.
  8. ריוח והצלה. לשאלתיאל בן אברהם. תקפ"ו.
  9. שיעור קומה. ליוסף קורקוס. תק"צ.
  10. ישא ברכה. חדושים על רבי ירוחם. תקצ"ח.
- באשר לספרי תפלה, פורסמו בדפוס זה מחזורים לימים נוראים (תקפ"א, תקפ"ב, תקצ"ז). כן ראויים לציון הספרים הבאים:
1. מנחת יוסף. ליוסף ארגאס. תקפ"ז.
  2. מזרה באצבע עם כף אחת, צפרן שמיר ושומר ישראל. לחיד"א. תקצ"ה.
- בנו של ר' יעקב טוביאנה, משה ישועה טוביאנה עבד בדפוס זה יחד עם אביו והמשיך במלאכת-הדפוס הזו גם אחרי מות אביו. הוא הוציא ספרים עד שנת תרי"ב

ישנו פירוש אחד לתוספתא.

רבים מאד הם החישובים על מסכתות שונות ועל התוספות, וכן לקוטי-ש"ס (על קטעים בתלמוד הנוגעים לקבלה) של האריז"ל, עם ס' ארחות צדיקים, ומעשה ר' יוסף דה-לה-ראינה ומנהגי האריז"ל ומשה חיים ויטאל. 1790.

באשר לקבלה, אשר זכתה למטפחים נלהבים בליוורנו, אין רישומה ניכר ביותר מבחינה סטטיסטית, ביחס למספר הספרים הכולל שנדפס בליוורנו, אולם רב מספר ספרי הקבלה שנדפסו בליוורנו ביחס למספר המקובלים המצומצם שהיה בה: חמש הוצאות של הזהר.

ארבע הוצאות של תקוני-הזהר.

הוצאות אחדות של הדרת זקנים. ועוד.

מספר הדרושים שפורסמו מגיע ל-30.

חלק ג':

דפוס שלמה בילפורטי וחבריו

(לפי ידיעות שנמסרו לי ע"י מר ג'ינו בילפורטי, יורש החברה בימינו)

דפוס בילפורטי נוסד רשמית בשנת 1834, אולם ספרים אחדים כבר נדפסו לפני-כן מטעם „יוסף בילפורטי וחבריו“ (Joseph Belfortee Compagni). מיסד דפוס בילפורטי היה שלמה בילפורטי. אחרי מותו המשיך בהנהלת הדפוס בנו יוסף בילפורטי (Giuseppe Belforte) ונכדו ג'וליו בילפורטי, אשר נתן למפעל זה תנופה רבה. לאחר מות ג'וליו בילפורטי המשיכו במפעלו בניו: גוידו, לואיג'י וג'ינו בילפורטי (Guido, Luigi e Gino Belforte).

הספרים ששמותיהם מובאים ברשימה להלן נדפסו בדפוס בילפורטי בין השנים 1912—1958 (תרע"ב—תשי"ח). מסתבר כי אחדים מהם נדפסו בהדפסה ראשונה לפני-כן, אולם הדפסתם נשנתה ונמשכה גם לאחר מכן.

ספרי הדפוס הזה של ליוורנו זכו לביקוש רב מאוד בשל יפיי-האותיות (אשר בזמנן נוצקו במיוחד עבור דפוס זה), ובשל בהירותו של הדפוס.

כן היה קיים בליוורנו בית הדפוס העברי בן-אמוזג, אשר פרסם אף הוא מהדורות-ספרים בעלות ערך ניכר. דפוס בן-אמוזג צורף לדפוס בילפורטי בערך בשנת 1920 (תר"ף).

לאחרונה פסקה פעולתו העברית של דפוס בילפורטי (תשי"ח—1958) וכל עובדיו העברי של דפוס זה הועבר להוצאת-הספרים „סיני“ בתל-אביב.

והרי הספרים הנ"ל (לפי רשימת-מחירים של דפוס בילפורטי משנת 1959), בצירוף שנות מהדורותיהם המצויות בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, לפי כרטיסי-הקטלוג:

אור גדול. „חמשה חומשי תורה... עם חמש מגלות“ — תרפ"א; תר"ץ.

אור גדול, ה' חלקים. „חמשה חומשי תורה, ראה זה חדש את אותיות הגדולות... עם חמש מגלות והפטרות...“ — תרמ"ו. 5 כרכים.

אור גדול. רש"י ותרגום, ה' חלקים. „ובעל הטורים...“ — תר"ן; תרצ"א.

אור תורה. רש"י ותרגום וחומת אנ"ך (לחיד"א). — תר"ן; תר"ע.
 אוהרות ורות. (ליצחק בן ראובן אלברגלוני, ומגלת רות). — תרמ"ה; תרע"ט;
 תרפ"ד (דפוס סטיריאויסיפי של הוצ' תרמ"ה).
 ארבעה גביעים. הפטרות פסח ושבעות ופרקי-אבות וכו'. — תרל"ב; תרמ"ח.
 בית מנוחה. תפלות ליום ש"ק. „סדר תפלה כמנהג ספרדים" — תר"ג, „סדר תפלה
 לכל שבתות השנה... " — תרמ"ח; תרצ"א.
 בית מנוחה. סדר תפלה לכל שבתות השנה ועמידות של שלוש רגלים, כמנהג
 ק"ק ספרדים, בתוספת דינים להלכה ולמעשה לקטנים יהודה שמואל אשכנזי — תרפ"ד.
 בית מנוחה. „כולל צדוק הדין והקפות" שבי"ל (שלמה בילפורטי ז') — תרל"א.
 בית מנוחה. לחיד"א, ליום פקודת השנה לאב או אם, „והוספנו עליו תפלה מס'
 שער השמים" — תר"ע.
 בית עובר. סדר תפלה לימי החול של כל השנה, כמנהג ק"ק ספרדים —
 תרע"ג; תרפ"ב; תש"ח.
 בית תפלה. איטליאני כמנהג ק"ק רומא — תרל"א.
 בית תפלה יקרא. כסדר וכמנהג ק"ק אשכנזים — תרל"א.
 הגדה של פסח
 עם פירוש „קרבן פסח" לחיים עמרם — תקצ"ו.
 עם פתרון בלשון ספרדי — ת"ר.
 עם לשון ערבי (מ.א. פאלאג'י ושי. בילפורטי) — תר"ה.
 „שכיות החמדה" ... גוסף סדר ההגדה ומפורש בלשון ערבי — תרי"ב.
 עם פתרון ספרדי — תרי"ג.
 עם פירוש ותפסיר ערבי — תרט"ז.
 עם פתרון ... איטלקי ... עם כמה צורות ואותיות מצוירות — תרכ"ד.
 עם פירוש ותפסיר ערבי — תרל"ז.
 עם תפסיר ... ערבי — תרל"ח.
 ערב פסח (כולל הגש"פ ר' ע' מפורט להלן) — תרמ"ד; תרפ"ז; תרצ"ח.
 הגדה של פסח עם תפסיר ערבי — תרנ"א.
 עם פתרון ... ספרדי — תרנ"ב.
 עם פתרון איטלקי ... עם כמה צורות ... — תרנ"ב.
 כפי מנהג ק"ק עדן — תרס"ג.
 עם תפסיר ... ערבי — תרפ"ב.
 עם הלכות בלשון ערבי — תרפ"ב; תרפ"ד.
 עם פתרון בלשון איטלקי, ציורים — תרפ"ז.
 ערב פסח הנ"ל (עם ביאורים עבריים, ההגדה בפתרון ערבי) — תרפ"ז.
 כמנהג ק"ק בגדאד — תרצ"א.
 עברי וערבי — תרצ"ב.
 עם פתרון בלשון ספרדי — תרצ"ב.
 עם תפסיר ... — תרצ"ג.
 עם פתרון בלשון איטלקי — תרצ"ה.
 ערב פסח כנ"ל — תרצ"ח.

הדרת זקנים. אדרא רבא לשבועות. אדרא זוטא להושענא רבא ולליל ל"ג בעמר — תרי"א; כנ"ל (בלי שנוכר ליל ל"ג בעמר) — תרט"ז; כנ"ל (עם ליל ל"ג בעמר) — תרכ"ב; תרכ"ט; תרמ"א. כנ"ל, ותפלה לתקון כרת להרב חיד"א ופיוטים — תרנ"ב. ספר הדרת זקנים (אדרא) הוא ... קבא רבא ... וקבא זוטא ... ואתם עמם התפלה לקודם האדרא ... — תרפ"ב.

זפור לאברהם. מחזור לימ"ן (= לימים נוראים) — תרנ"ד. כנ"ל, מחזור לימ"ן כמנהג ק"ק ספרדים שבקושטאנדינא — תש"ז. חיים לב"י (= ר"ת ח'ינוך, מ'ילה, ל'ביני ישראל) לחיד"א. לימוד לאור חנוכה הבית קרי"ת חנ"ה ... לימוד אור המילה — תרס"ח.

חמד אלהים (תקונים, שבעה ימי סוכות). ספר חמד אלהים ... אושפיזין ... בשבעת ימי החג — תר"א; תרי"ב; תרכ"א; תר"ע; תרפ"ז. חקת הפסח. תיקונים לימי ניסן. לימוד יום ראש-חדש ניסן — תרס"ח; תרכ"ז. כנ"ל, לימוד מער"ח ניסן עד אחר הפסח ... לרבות סדר התגדה ודיני הסדר בלשון ערבי ... ופרקי אבות על פי הרע"ב ... ועל הפרק הששי ... פירוש רש"י וסדר לילה ויום של חג השבועות ... — תרפ"ג.

חמש תעניות. (א) סדר ארבע תעניות כמנהג ק"ק ספרדים — תקצ"ו. (ב) כנ"ל, ונחבר אליו פירוש קצר על הקינות מ"ד היתה זאת אב"א ס"ט (= אליהו בן אמוזג) — תר"ך. (א) כנ"ל, עברית ואיטלקית עמוד מול עמוד. Pelagi e Belforte — תר"ה. (ב) כנ"ל, — תרי"ד; תרט"ו; תרכ"א; תרל"א.

ספר קול התחינה לחמש תעניות (ר' להלן גם קול תחינה) — תרל"ה; תרנ"ג. חמש תעניות ... ותוספת צום גדליה ... ודינים שלמות הלב ופי' קצר על הקינות ... ופירוש איוב כדרך פשט חדש מידי הח' ישראל קושטא — תרנ"ב; תרפ"ז. לימים נוראים אביא רק שתי דוגמאות עתיקות:

(א) מחזור תר"י. מחזור ... כמנהג ק"ק ספרדים שבקושטאנדינא ומדינות מזרח ומערב ואיטאליא — תר"י. [ב] יום כפור — בבא אל הקדש לפני (ח — תר"י). (ב) מחזור תרי"ד. כנ"ל. — תרי"ד.

ושתי דוגמאות חדשות לתפלות יום כפור עם תרגום איטלקי: (מחזור) תפלות יום כפור כפי מנהג ק"ק איטאליאנו עם תרגום איטלקי (מאת: D. Disegni) עמוד מול עמוד. עבור קהלת מילאנו: — 1934—תרצ"ה. עבור קהלת רומא: — 1935—תרצ"ו.

מועדי ה' (מחזור). מקראי קדש ... כמנהג ק"ק ספרדים ... ותפלות הנהוגות מספר ח"י ... תפלות להקפות ס"ת בשמחת-תורה מרב פעלים ... כמוחר"ר חיים יוסף דוד אזולאי — ת"ר. (רק דוגמא אחת מני רבות). לחם לפי הטף. ספר למד ראשית דעת שפת עבר. ש. בילפורטי, ליורנו — (תרפ"ז).

מנחה וערבית. כמנהג ק"ק עדן — תרס"א. לשלש רגלים — תרע"ג. לכל ימות השנה — תרפ"א. לשלש רגלים כמנהג ק"ק בגדאד יע"א — תרצ"ה. מעמדות. סדר מעמדות ושיר היחוד ... מסודר כפי ימי השבוע — תרכ"ד; תרפ"ה. מרסא לנפש (תקונים, חצות). ... כולל סדר תקון חצות וסליחות ... והתרת

נדרים וקללות ותפלות בית-עלמין לערב ר"ה ויה"ק וסדר תשליך... — תרס"ז;
 תרכ"א. כנ"ל, ותקון לאה ומסירת המודעא — תרל"ז. כנ"ל, ... ותקון לאה... —
 תרנ"ט; תרפ"ו; תרצ"ב.

משמרת הקדש. שירים ופיוטים לשבתות ומועדי ה' — תרע"ו; תרפ"ב.
 משניות. סדר משניות עם כל חילופי הגירסאות — תרכ"ו. כנ"ל, ... אשר בנה
 אצלם הרב דוד אלטאראס... ס' יצירה ותפלת אליהו הנביא... [עם נקודות] (ב"ב
 ברכים) — תרנ"ב.

עולת תמיד. סדר תפלות שמ"ע כמנהג ק"ק ספרדים — תרכ"ג; תרמ"ז; תרפ"ה;
 תרפ"ט; תרצ"ו.

ערב פסח (נרמז לעיל בע' הגדה של פסח). כנ"ל הגש"פ עם תרגום ערבי,
 עם ביאור דבר לפסח וקצת דינים מהר' חיים הכהן] — תרמ"ד. כנ"ל, סדר הגש"פ
 עם פתרון בלשון איטלקי... עם כמה צורות ואותיות מצוירות... — תרפ"ז.
 כנ"ל, הגש"פ ספור ערב-פסח (הגש"פ בפתרון ערבי)... עם ביאור וזכר לפסח...
 בקצת נוסף מהנדפס בסה"ק זכרנו לחיים... קצת דינים לעתים מזומנים — תרפ"ז.
 כנ"ל ספר ערב פסח; מגיד מראשית זכרון בספר ליל התקדש חג הפסח... —
 תרצ"ח. [כולל: סדר חדש ניסן, ערבית של פסח, הגדה, הדינים בלשון ערב...]
 הם אשר אסף וקבץ... כמהר"ר ראובן עגיב].

עשה פלא. לפרחי, יוסף שבת. ספר עשה פלא; זה ספר מעשים נוראים אשר
 עשה ה' אלהים... תרס"ב; תרפ"ה; תרצ"ח; תשי"א.

פרי עץ הדר (תקונים, ט"ו בשבט). ספר פרי עץ הדר, ותוא סדר ט"ו בשבט...
 — תרנ"ד; תרפ"ח; תרצ"ג. [ובסופו סדר הדלקת נר חנכה ותפלה לשבת שקלים
 ותפלה לשבת זכור].

פרקי אבות. הנאמרים בשבתות שבין פסח לעצרת... נדפסו מחדש עם לעז
 ספרדי... [לאדינו] — תרס"ז. עברית ואיטלקית: Tradotte di Abot...
 Tradotte dall'ebraico da I. Costa (S. Belforte) — תרי"ט. כנ"ל, ... הוספנו
 פירוש ר' עבדיה מברטנורא ופירוש רש"י — תרפ"ג. סדר פרקי אבות עם שרח
 ערבי, הובא על ידי... בהוצאותי אל בית הדפוס... יצחק יוסף חיים אעבודי. כמנהג
 ק"ק בגדאד. [ליוורנה!], דפוס ש. בילפורטי — תרצ"א; תרצ"ה.
 קול תחינה (ר' לעיל חמש תעניות) — תרל"ה; תרנ"ג.

קריאי מועד. ראשון סדר שביעי של פסח... השני תקון ליל שבועות...
 והשלישי תקון ליל חושענה רבה — תר"א. כנ"ל ו... שבעה באדר... — תרי"ט.
 כנ"ל, תרכ"ד; תרל"ה; תרנ"ד; תרס"ב; תרפ"ב; תרצ"ז; תש"ח.
 שבוע טוב (תפלות, זמירות). — תרס"ד; תרצ"א.

שיר-השירים. עם תרגום ושרח ערבי הנהוג בעוב"י בגדאד — תרפ"ז; תרצ"ז;
 תרצ"ה. עם פתרון כל פסוק בלשון ספרד ופתרון התרגום — תרפ"ט. עם תרגום
 יונתן בן עוזיאל, עם פתרון תרגום שני ופתרון ערבי לרגל הילדים... עם סדר
 תפלת מנחה — תרנ"ב. שיר השירים [שתי הוצאות ישנות] — תר"י; תרמ"א.
 שער הרחמים (כולל סדר תיקון חצות וסליחות, כמנהג ק"ק בגדאד ואגפית) —
 תרפ"ח; תרצ"א.

תהלים — תרי"ז; תשי"א. (עם פירוש של) חיד"א — תרכ"ט. חיד"א (גם שמוש-

תחלים, בסופו) — תרמ"ו. חיד"א — תרנ"ט. רש"י — תר"ס. [עם ביאורי: רש"י, חיד"א, יעקב רקה, ישראל קושטא] — תרפ"ב; תרפ"ד; תרפ"ז. [עם ביאורי, רש"י יעקב רקה, ישראל קושטא] — תרצ"ז; תשי"א.

תורה אור עם נחל קדומים (חמשת תומשי תורה עם הפטרות) (פירוש של החיד"א) — תר"ט; תרפ"ו.

תפלה בית ישראל. והוא סדר תפלה... — תרס"ד; תרצ"ז. כנ"ל (כמנהג ק"ק בגדאד) — תרפ"ח; תרצ"א; תרצ"ד.

תפלת החדש. (המהדורה המודגשת באותיות שחורות בודאי:) כמנהג ק"ק ספרדים: — תרי"ט, תרי"ז, תרכ"ד, תרכ"ו, תרמ"ז, תרפ"ב, תרפ"ז, תרפ"ט, תשי"ז, תשי"א.

סדר תפלה. לימי חול, ליל ויום שבת קדש כמנהג איטלקית של ק"ק טורינו יע"א. Belforte, (D. Disegni), — תש"ט.

סדר תפלה כמנהג ק"ק בגדאד, בילפורטי, ליוורנו — תרפ"ט.